

باید آموزش و پرورشمان را تحول بدهیم؛ ما در آموزش و پرورش احتیاج به تحول داریم.

مقام معظم رهبری

از آنجا که آموزش و پرورش در تحقق اهداف و آرمان‌های جامعه، نقشی تعیین‌کننده و سرنوشت‌ساز بر عهده دارد، در نظام جمهوری اسلامی نیز زمینه‌سازی برای حرکت انسان‌ها به سوی خداگونه‌گی تنها از طریق آموزش و پرورش هدیفمند، پویا، فعال و با نشاط امکان‌پذیر است. تحقق این مهم، مستلزم ترسیم راه روشن و طرحی است که همه بخش‌های آموزش و پرورش را در نگاهی جامع و منسجم مورد ملاحظه قرار داده و خط‌مشی‌های لازم را بر آن اساس تعیین نماید.

در این راستا برنامه درسی ملی، با هدف ارتقای کیفیت محتوای آموزش و پرورش، سندی است که نقشه کلان برنامه درسی و چارچوب نظام برنامه‌ریزی درسی کشور را با رویکرد تحول‌گرایانه و نوآورانه برای تحقق اهداف آموزش و پرورش نظام جمهوری اسلامی ایران ترسیم می‌نماید. عناصر اساسی مورد توجه در این سند عبارت‌اند از:

– تفکر و تعقل

– ایمان و باور مبتنی بر تفکر

– علم، معرفت و آگاهی

– عمل

– اخلاق (رفتارهای اخلاقی و ملکات نفسانی)

براساس الگوی فوق‌الذکر، مؤلفه‌های اساسی برنامه درسی دچار تغییر و تحولات عمده‌ای خواهد شد. در این میان، ارزشیابی نیز به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی برنامه درسی، تغییر اساسی نموده، رویکرد آن از کمی به کمی – کیفی تغییر می‌یابد.

در راستای این تحول، «ارزشیابی توصیفی» نیز با هدف توجه به رسالت اصلی ارزشیابی، یعنی فراهم ساختن امکان بهبود فرایند یادگیری، می‌تواند زمینه‌ساز ایجاد محیطی فعال و پویا برای یادگیری دانش‌آموزان باشد. دفتر تألیف کتاب‌های درسی با تدوین نشانه‌های تحقق اهداف و سطوح عملکرد یادگیری دروس تلاش کرده سهم خود را در تحقق اهداف ارزشیابی توصیفی ایفا نماید. این مهم با تلاش قابل تقدیر جمعی از کارشناسان دفتر تألیف کتاب‌های درسی و نظارت تنی چند از اساتید و صاحب‌نظران و مشارکت عده‌ای از آموزگاران مجرب انجام شده است. این گروه پس از انجام مطالعات گسترده پیرامون ویژگی‌های ارزشیابی توصیفی، با برگزاری کارگاه‌ها و تشکیل کارگروه‌های متعدد، موفق شدند مجموعه حاضر را تولید نمایند. امید است آموزگاران محترم با استفاده مناسب از محتوای مجموعه حاضر و نیز غنی‌سازی آن، زمینه مناسبی برای تحقق اهداف آموزش و پرورش فراهم آورند.

من الله التوفیق

دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری

مقدمه

بر اساس مصوبه شورای عالی آموزش و پرورش ارزشیابی پیشرفت تحصیلی در دوره ابتدایی به شیوه توصیفی، پس از پنج سال اجرای آزمایشی، از سال تحصیلی ۸۹-۸۸، به صورت پلکانی آغاز شده است. نظر به ضرورت آشنایی کامل معلمان دوره ابتدایی با این نوع ارزشیابی و به منظور اجرای هرچه دقیق تر آن، دفتر تألیف کتاب های درسی، اقدام به تولید «راهنمای معلم در ارزشیابی توصیفی ویژه معلمان دوره ابتدایی» نموده است. امید است این کتاب به عنوان یکی از منابع آموزشی مفید در این زمینه، در کنار کتاب های راهنماهای معلم دروس این پایه ها، مورد استفاده معلمان محترم قرار گیرد.

به همین منظور، فصل اول و دوم این کتاب به آشنایی اجمالی با ارزشیابی توصیفی، ابزارها، روش ها، منابع جمع آوری اطلاعات، نحوه ثبت اطلاعات و قضاوت و ارزش گذاری آنها و فصل سوم به اهداف برنامه های درسی، نشانه های تحقق و سطوح عملکردی دروس پایه اول، دوم، سوم، چهارم، پنجم و ششم اختصاص داده شده است. لازم به ذکر است محتوای این فصل به اقتضای برنامه های درسی موجود و تغییر یافته دوره ابتدایی تهیه و تدوین شده است.

از آنجا که ارائه نظرات معلمان کمک مؤثری در غنی سازی محتوای این منبع خواهد بود، لذا خواهشمند است نظرات و پیشنهادهای خود را به صورت مکتوب به آدرس پستی تهران - صندوق پستی ۱۵۸۵۵/۳۶۳ - دفتر تألیف کتاب های درسی عمومی و متوسطه نظری و یا به پیام نگار (Email) talif@talif.sch.ir ارسال نمایید.

فصل اوّل

کلیات

ارزشیابی توصیفی چیست؟

ارزشیابی توصیفی^۱: شیوه‌ای از ارزشیابی تحصیلی – تربیتی است که اطلاعات لازم، معتبر و مستند برای شناخت دقیق و همه‌جانبه فراگیران در ابعاد مختلف یادگیری، با استفاده از ابزارها و روش‌های مناسب مانند کارپوشه، آزمون‌ها (با تأکید بر آزمون‌های عملکردی) و مشاهدات در طول فرایند یاددهی – یادگیری به دست می‌آید؛ تا براساس آن بازخوردهای توصیفی موردنیاز برای کمک به یادگیری و یاددهی بهتر در فضای روانی و عاطفی مطلوب برای دانش‌آموز، معلم و اولیا حاصل آید.

ارزشیابی توصیفی در یک نگاه

موارد	تأکیدات اساسی مطرح در ارزشیابی توصیفی	نکاتی که لازم است از سوی معلمان مورد توجه قرار گیرند
زمان ارزشیابی	استمرار جریان ارزشیابی در طول سال و لزوم برنامه‌ریزی معلم برای رفع کاستی‌های احتمالی در فرایند یادگیری دانش‌آموزان	– ارزشیابی در زمان‌های مشخص انجام نمی‌شود بلکه معلمان در فرایند یاددهی – یادگیری با بهره‌گیری از ابزارها و روش‌های متنوع از کم و کیف پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان ارزشیابی به عمل می‌آورند.
جمع‌آوری اطلاعات	تعدد و تنوع روش‌ها و ابزارهای جمع‌آوری اطلاعات درباره کمیت و کیفیت آموخته‌های دانش‌آموزان	– معلمان برای بررسی کم و کیف تحقق اهداف یادگیری در دروس مختلف، صرفاً به برگزاری آزمون‌های کتبی و شفاهی، در زمان‌های مشخص بسنده نکرده، انواع روش‌ها و ابزارها، از جمله آزمون‌های عملکردی، کارپوشه و ... را به خدمت می‌گیرند.
بازخورد نتایج ارزشیابی و ارائه	تغییر و تنوع در روش‌ها و ابزارهای ثبت نتایج ارزشیابی، نحوه قضاوت و اعلام نتایج پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان	– معلمان از ابزارهای متنوعی برای ثبت نتایج ارزشیابی استفاده می‌کنند. – علاوه بر معلم، دانش‌آموز و اولیای وی نیز جزء منابع ارائه اطلاعات و قضاوت در این موارد خواهند بود. – در فرایند آموزش، دانش‌آموز همواره بازخوردهای مناسب و به موقع دریافت می‌کند. – به جای اعلام نمرات در مقیاس ۱ تا ۲۰، وضعیت پیشرفت تحصیلی دانش‌آموز در قالب الفاظ و درجاتی چون: «نیازمند به آموزش و تلاش بیشتر»، «قابل قبول»، «خوب» و «خیلی خوب» گزارش می‌شود.
ارتقای تحصیلی	تغییر مرجع تصمیم‌گیری در خصوص ارتقای تحصیلی دانش‌آموز	– نظر معلمان در مورد ارتقای تحصیلی دانش‌آموزان اهمیت بیشتری یافته است و در موارد ضروری شورای مدرسه نیز قضاوت خواهد کرد. بنابراین ضروری است که معلمان از اهداف و انتظارات دروس و نشانه‌های تحقق آنها آگاهی داشته باشند تا براساس آن بتوانند برای ارتقای دانش‌آموزان به پایه‌های بالاتر برنامه‌ریزی‌های لازم را انجام دهند.

۱- آئین‌نامه پیشرفت تحصیلی و تربیتی دوره ابتدایی (ارزشیابی توصیفی) مصوبه هفتصد و نود و سومین جلسه شورای عالی آموزش و پرورش مورخه ۸۸/۵/۲۰

اصول حاکم بر ارزشیابی پیشرفت تحصیلی^۱

به منظور نظام بخشی به فعالیت های ارزشیابی پیشرفت تحصیلی دانش آموزان و با توجه به رویکردها و نگرش های نوین در تعلیم و تربیت، اصول زیر تحت عنوان «اصول حاکم بر ارزشیابی پیشرفت تحصیلی» تعیین می شود :

۱- جدایی ناپذیری ارزشیابی از فرایند یاددهی - یادگیری : ارزشیابی دانش آموزان باید به عنوان بخش جدایی ناپذیر فرایند یاددهی - یادگیری و نه به عنوان نقطه پایانی آن تلقی شود.

۲- استفاده از نتایج ارزشیابی در بهبود فرایند یاددهی - یادگیری و اصلاح برنامه ها و روش ها : هدف غایی ارزشیابی، اصلاح و بهبود فرایند یاددهی - یادگیری است و نتایج ارزشیابی ها باید در اصلاح برنامه ها و روش ها مورد استفاده قرار گیرد.

۳- هماهنگی میان هدف ها، محتوا، روش های یاددهی - یادگیری و فرایند ارزشیابی : در ارزشیابی باید تناسب و هماهنگی بین هدف ها، محتوا و روش های یاددهی - یادگیری مربوط به هر درس مورد توجه قرار گیرد.

۴- توجه به آمادگی دانش آموزان : در طراحی و اجرای انواع برنامه های ارزشیابی باید به آمادگی های جسمی، عقلی، عاطفی و روانی دانش آموزان توجه شود.

۵- توجه به رشد همه جانبه دانش آموزان : در ارزشیابی باید به جنبه های مختلف رشد بدنی، عقلی، عاطفی، اجتماعی، اخلاقی و حرکتی دانش آموزان توجه شود.

۶- توجه همه جانبه به دانش ها، نگرش ها و مهارت ها : در ارزشیابی، متناسب با محتوای آموزش و پرورش باید به حیطه دانش ها، نگرش ها و مهارت های دانش آموزان توجه شود.

۷- توجه به ارزشیابی دانش آموز از یادگیری های خود (خودارزشیابی) : در ارزشیابی باید شرایطی فراهم شود که دانش آموز نیز بتواند از یادگیری ها و عملکردهای خود و دیگر دانش آموزان ارزشیابی کند.

۸- ارزشیابی از فعالیت های گروهی : در نظام ارزشیابی، علاوه بر ارزشیابی فردی، باید از فعالیت های گروهی نیز ارزشیابی به عمل آید.

۹- توجه به فرایندهای فکری منتهی به تولید پاسخ : در ارزشیابی باید علاوه بر پاسخ نهایی، به فرایندی که منجر به تولید پاسخ شده است، نیز توجه کرد.

۱۰- تأکید بر نوآوری و خلاقیت : در ارزشیابی باید با تأکید بر روش حل مسئله، زمینه رشد و شکوفایی دانش آموزان را فراهم کرد.

۱۱- تنوع روش ها و ابزارهای اندازه گیری و سنجش پیشرفت تحصیلی : با توجه به اهداف، ماهیت و نوع موارد ارزشیابی، از انواع مختلف روش ها و ابزارهای ارزشیابی (مانند پرسش های شفاهی، آزمون های عملی، انواع پرسش های عینی و انشایی، روش های مشاهده رفتار، پوشه های مجموعه کار، ارائه مقالات و طرح ها، گزارش مربوط به فعالیت های تحقیقاتی، ارزشیابی عملکردی، ارزشیابی مستمر، انواع دست ساخته ها، روش خودسنجی و...) استفاده می شود.

۱۲- استفاده از انواع ارزشیابی : در فرایند یاددهی - یادگیری لازم است با توجه به هدف ها، محتوا و روش های تدریس از انواع ارزشیابی ها (از قبیل تشخیصی، تکوینی، مجموعی، هنجار مرجع، هدف مرجع، درونی، بیرونی، ملی و...) استفاده شود.

۱۳- استقلال مدرسه و معلم در فرایند ارزشیابی : در فرایند ارزشیابی باید استقلال مدرسه و معلم در چارچوب سیاست های کلی آموزش و پرورش حفظ شود.

۱۴- اصل رعایت قواعد اخلاقی و انسانی در ارزشیابی : به موجب این اصل، ارزشیابی باید به گونه‌ای ساماندهی و اجرا شود که موجب خدشه‌دار شدن حقوق، تعاملات انسانی، اعتماد به نفس و سلامت روانی دانش‌آموز یا معلم نگردد.

۱۵- توجه به تفاوت‌های فردی : در انجام ارزشیابی پیشرفت تحصیلی می‌بایست به تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان توجه شود.

اهداف ارزشیابی توصیفی

- ۱- اصلاح، بهبود و ارتقای فرایند یاددهی - یادگیری در کلاس، مدرسه، مراکز مکمل مدرسه و خارج از آن به‌ویژه از طریق افزایش تعامل مؤثر و سازنده بین معلم و دانش‌آموز
- ۲- شناسایی و پرورش استعدادها، توانایی‌ها و علایق دانش‌آموزان با تکیه بر استعدادهای برتر هر یک از آنان
- ۳- توجه و کمک به رشد متعادل و همه‌جانبه شخصیت دانش‌آموزان
- ۴- آگاه ساختن دانش‌آموز و اولیای وی از فرایند پیشرفت تحصیلی - تربیتی و جلب مشارکت آنان در بهبود عملکرد دانش‌آموز
- ۵- ایجاد زمینه مناسب به منظور تقویت انگیزه یادگیری و پرورش استعدادهای برتر دانش‌آموزان از جمله خلاقیت و نوآوری و ایجاد مهارت خودارزیابی در دانش‌آموزان
- ۶- تصمیم‌گیری در مورد ارتقای دانش‌آموزان به پایه بالاتر با حصول اطمینان از میزان تحقق اهداف آموزشی - تربیتی در چارچوب مقررات مربوط
- ۷- تولید اطلاعات برای ارزیابی، اصلاح و تقویت برنامه‌ها و روش‌های آموزشی - تربیتی

ویژگی‌های ارزشیابی توصیفی

با توجه به اصول و اهدافی که در صفحات قبل آمده می‌توان گفت ویژگی‌هایی که ارزشیابی توصیفی را از انواع دیگر متمایز می‌کند عبارت‌اند از :

- توجه به ارزشیابی به مثابه ابزاری برای یادگیری
- تأکید بر معیارها و ملاک‌های موفقیت در فرایند آموزش
- توجه به روند پیشرفت تحصیلی دانش‌آموز، به جای توجه افراطی به آزمون‌های پایانی
- امکان ارزشیابی از شایستگی‌های فرد در ابعاد مختلف به جای تأکید صرف بر اطلاعات و محفوظات او
- توجه به اقدامات اصلاحی، جبرانی و تکمیلی در فرایند آموزش
- افزایش بهداشت روانی محیط یاددهی و یادگیری
- ایجاد زمینه بروز و رشد خلاقیت در دانش‌آموز
- توجه به تغییر مقیاس سنجش از کتبی به کیفی
- توجه به انتظارات برنامه درسی به جای توجه صرف به انتظارات کتاب درسی
- تأکید بر ارائه بازخوردهای پیوسته در فرایند آموزش
- استفاده از ابزارهای متنوع جهت جمع‌آوری اطلاعات از وضعیت تحصیلی دانش‌آموز

- تغییر ساختار کارنامه و تبدیل آن به کارنامه توصیفی
- تغییر در مرجع تصمیم‌گیرنده درخصوص ارتقای دانش‌آموزان: در این شیوه ارزشیابی، معلم و شورای مدرسه، به جای امتحانات پایانی، مرجع تصمیم‌گیری در ارتقای پایه تعیین شده‌اند.

نتایج مورد انتظار ارزشیابی توصیفی

- بهبود، دوام و پایداری یادگیری
- افزایش علاقه به یادگیری
- ایجاد نگرش مطلوب نسبت به مدرسه
- افزایش بهداشت روانی دانش‌آموزان (اعتماد به نفس، افزایش روحیه انتقادپذیری و کاهش اضطراب و...)
- ارزش و اقتدار نمره و کسب نمرات بالاتر و معدل بهتر، در اغلب اوقات با اضطراب و فشار همراه است. کاهش اهمیت نمره، حذف اضطراب، فشار و رقابت، می‌تواند شرایط مساعدتری را برای یادگیری دانش‌آموز و آموزش معلم فراهم سازد.
- تعمیق یادگیری از طریق افزایش مشارکت دانش‌آموزان در فرایند یاددهی - یادگیری
- افزایش فرصت یادگیری از طریق مشارکت والدین در امر یاددهی و یادگیری
- رشد و توانایی مهارت خودارزیابی
- رشد مهارت خود اصلاحی و خود تنظیمی
- افزایش مشارکت دانش‌آموزان و والدین در فرایند ارزشیابی تحصیلی
- توجه به اهداف سطوح بالاتر حیطه شناختی
- توجه به اهداف در حیطه‌های غیرشناختی^۱

آسیب‌هایی که تحقق اهداف ارزشیابی توصیفی را تهدید می‌کند

در صورتی که ارزشیابی توصیفی به خوبی شناخته نشده و ظرایف آن در اجرا مورد ملاحظه قرار نگیرد، آسیب‌هایی جدی، نتایج کوتاه‌مدت و بلندمدت آن را تهدید می‌کند. این آسیب‌ها عمدتاً عبارت‌اند از:

محدود شدن روش‌ها و ابزارهای ارزشیابی از آموخته‌های دانش‌آموزان به برگزاری آزمون‌های مکرر: استفاده از

روش‌ها و ابزارهای مختلف برای جمع‌آوری اطلاعات در مورد وضعیت یادگیری دانش‌آموزان، موجب افزایش اعتبار نتایج ارزشیابی می‌شود. توجه به اهداف و انتظارات دروس در سایر حوزه‌های یادگیری، علاوه بر حوزه دانستنی‌ها و نیز توجه به تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان در ابزار نشانه‌های تحقق اهداف یادگیری در سطوح مختلف، از امکانات و قابلیت‌هایی است که استفاده از روش‌ها و ابزارهای متنوع ارزشیابی^۲ فراهم می‌کند. در غیر این صورت، تفاوت عمده اجرای ارزشیابی توصیفی با وضع فعلی، تبدیل نمره به رتبه خواهد بود که بدیهی است عواقب نامطلوبی در پی خواهد داشت!

۱- حیطه غیر شناختی: مربوط به حوزه روانی - حرکتی و حوزه عاطفی می‌شود. حوزه روانی - حرکتی به زمینه مهارت‌های حرکتی با حرکات بدنی مربوط است و حوزه عاطفی شامل هدف‌هایی است که تغییرات حاصل در علائق، نگرش‌ها و ارزش‌ها را نشان می‌دهد (سیف، ۱۳۸۷).

۲- این روش‌ها و ابزارها در فصل بعد معرفی خواهند شد.

توجه صرف بر به کارگیری انواع ابزارها و غفلت از فضای یادگیری: یکی از ویژگی‌های ارزشیابی توصیفی استفاده از ابزارهای گوناگون برای جمع‌آوری اطلاعات است. اما این نکته را هم نباید از نظر دور داشت که ارزشیابی توصیفی را باید در فضای کلاس درس یعنی تعامل معلم با دانش‌آموزان و دانش‌آموزان با یکدیگر و نحوه ارائه بازخورد جستجو کرد.

به کارگیری ابزارها بدون توجه به اهداف و محتوای درس: تعدد ابزارها در ارزشیابی توصیفی به معنی استفاده همزمان از همه آنها نمی‌باشد. این سخن بدان معناست که در فرایند یاددهی - یادگیری انتخاب نوع ابزار باید با توجه به اهداف درس صورت گیرد. به عبارت دیگر اگر اطلاعات جمع‌آوری شده از طریق ابزاری نتواند معلم و دانش‌آموز را در بهبود فرایند یاددهی - یادگیری یاری دهد، استفاده از آن فایده‌ای نخواهد داشت.

حذف نمره به معنای کاهش مراقبت و نظارت بر یادگیری: این برداشت که «با حذف نمره بساط ارزشیابی از کلاس برچیده می‌شود» یک درک نادرست از ارزشیابی توصیفی است زیرا که این نوع ارزشیابی مراقبت و نظارت بر یادگیری به جای آنکه در زمان‌های خاص (امتحان و...) صورت گیرد در لحظه لحظه فرایند یاددهی - یادگیری جریان دارد.

عدم ثبت دقیق و مستند اطلاعات و شواهد مربوط به وضعیت پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان: اجرای دقیق ارزشیابی توصیفی، پاسخ‌گویی نظام آموزشی را به دانش‌آموزان، اولیای ایشان و جامعه افزایش می‌دهد؛ به شرط آنکه اطلاعات مربوط به وضعیت یادگیری دانش‌آموزان به دقت و صحت ثبت شوند؛ در غیراین صورت، شائبه دخالت نظر آموزگار بر ارزشیابی قوت گرفته و این امر منشأ اختلاف‌ها و پیامدهای نامطلوب می‌شود.

قضایات در مورد وضعیت پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان بر اساس معیارهای متفاوت و ناهمگون: از آنجا که بخشی از اطلاعات مربوط به عملکرد تحصیلی و وضعیت یادگیری دانش‌آموزان توسط اولیای ایشان به مدرسه ارائه می‌شود، لازم است دانش‌آموزان و اولیای ایشان نیز در جریان ملاک‌های ارزشیابی از کم و کیف یادگیری دروس مختلف قرار گیرند تا قضایات در مورد وضعیت پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان بر اساس معیارهای یکسان انجام شده و تحت الشعاع برداشت‌های کلی تصمیم‌گیرندگان قرار نگیرد.

کم توجهی به اهداف اصلی دروس به دلیل کنار گذاشته شدن بارم‌بندی و نمونه سؤالات امتحانی رایج و ...: یکی از اهداف اصلی ارزشیابی توصیفی، کمک به بهبود فرایند یادگیری دانش‌آموزان است. این امر هنگامی میسر است که آموزگاران اهداف اصلی و پیش‌نیاز هریک از دروس پایه‌ای را که تدریس می‌کنند، بشناسند تا در صورت مشاهده نقص در یادگیری با طراحی و اجرای فعالیت‌های اصلاحی و جبرانی مناسب، امکان تحقق هدف‌ها را فراهم نمایند.

بنابراین هرگونه ضعف در شناخت هدف‌های دروس و یا ضعف در تولید و انتخاب فعالیت‌های جبرانی، تهدیدی در سر راه توفیق ارزشیابی است.

برچسب زدن به دانش‌آموزان بر اساس اعلام نتایج ارزشیابی در درجات چهارگانه: یکی از ویژگی‌های اصلی ارزشیابی توصیفی، نگاه متفاوت آن به ارزشیابی است. بر این اساس، هدف از ارزشیابی، جمع‌آوری اطلاعاتی است که به آموزگار در تصحیح مسیرهای یادگیری و آموزش خاص هر دانش‌آموز کمک می‌کند و امکان توجه لازم و کافی به آموزش‌های جبرانی و تکمیلی برای دانش‌آموزان نیازمند تلاش بیشتر را فراهم می‌نماید. بنابراین، اعلام وضعیت دانش‌آموزان در هریک از درجات چهارگانه (خیلی خوب، خوب، قابل قبول، نیاز به آموزش و تلاش بیشتر) نباید موجب طبقه‌بندی آنان در گروه‌های خاص و کنار گذاشته شدن آنها از جریان یادگیری کلاس درس شود.